

УДК 37.091.64 (477.87) "14/15"

ХОДАНИЧ Л. П.,
завідувач кафедри педагогіки і психології
ЗІППО, кандидат педагогічних наук,
доцент, м. Ужгород, Україна

**КНИЖКА В ШКОЛІ
ДОДУХНОВИЧІВСЬКОЇ ДОБИ:
КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ
ЕПИСКОПА Й. ДЕКАМЕЛІСА (1641–1706)**

Ходанич Л. П. Книга в школі додухновичівської доби: культурно-освітня діяльність єпископа Й. Декамеліса (1641–1706). У статті розглянуто культурно-освітню діяльність єпископа Декамеліса на Закарпатті наприкінці XVII – початку XVIII ст., висвітлено питання вчительських кадрів, навчальних посібників та мови навчання у початковій школі додухновичівської доби, зв'язку церкви з освітою.

Ключові слова: подвижницька діяльність, Декамеліс, освіта та культура Закарпаття, навчальна література.

Ходанич Л. П. Книга в школе додухновичевской эпохи: культурно-образовательная деятельность епископа И. Декамелиса (1641–1706). В статье рассмотрены культурно-образовательную деятельность епископа Декамелиса на Закарпатье в конце XVII – начале XVIII в., рассматриваются вопросы учительских кадров, учебных пособий и языка обучения в начальной школе додухновичевской эпохи, связи церкви с образованием.

Ключевые слова: подвижническая деятельность, Декамелис, образование и культура Закарпаття, учебная литература.

Khodanych L. The book at school of pre-Dukhnovych epoch: cultural and educational activity of bishop J. Decamelis (1641-1706). Annotation, In the article cultural and educational activity of bishop Decamelis is considered in Zakarpattia at the end of XVII – beginning of XVIII century, the question of teaching shots, train aids and language of studies is reflected at initial school of preDukhnovych epoch, connection of church with education.

Keywords: selfless activity, J.Decamelis, education and culture of Zakarpattia, educational literature.

Постановка проблеми. Як справедливо зазначають автори монографії «Школа та освіта Закарпаття», «багатовікова історія школи, освіти та педагогічної думки в Закарпатті до цих пір як слід ще не вивчена. Її дослідження, з метою справжнього розуміння та оцінки процесу навчання, виховання, духовного життя та розвитку культури і науки краю, має величезне значення» [1: 4].

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Дослідники історії розвитку освіти на Закарпатті зосереджують свою увагу в основному на періодах, починаючи з будительства XIX ст., при цьому по цей день залишаються найбільш слабо висвітленими часи додухновичівські, зокрема кінця XVII – початку XVIII ст. Відомо, що освітній процес у наведеному вище періоді невіддільний від процесу релігійного – освіта довгі часи розглядалась як складова духовних процесів, панівним у освіті був релігійний виховний ідеал. Так, на Закарпатті аж до середини XX ст. розвиток школи тісно пов'язаний з розвитком релігійних осередків. Тому прогресивні діяння єпископів та інших церковних діячів тут необхідно оцінювати і як першопоштовхи освітніх процесів.

Мета статті – визначити роль Декамеліса в культурі та літературі нашого краю кін. XVII – поч. XVIII ст., висвітлити питання навчальних посібників для початкової школи в додухновичівський період.

Виклад основного матеріалу. Постає єпископа Декамеліса обрана нами для дослідження, виходячи як з названих вище причин, так і в його зв'язках із наступниками, зокрема, зі сподвижницькою діяльністю єпископа А. Бачинського (1732–1809), яка не могла виникнути на порожньому місці. А. Бачинський мав бачити копітку діяльність своїх попередників і орієнтуватись на кращі постаті в списку таких принаймні в Мукачівській єпархії. Одним з найбільш яскравих культурно-освітніх діячів додухновичівської доби в житті Закарпаття вважаємо Іоана Йосифа Декамеліса, першого «твердого уніата», присланого в «край схизматський» з місіонерською місією із Ватикану.

Згідно з листом папи Олександра VIII, Іоанна Йосифа де Камеліса, члена ордена святого Василія, за походженням грека з острова Хіос (народився в 1641 році) – «високовченого, зі справжнім монашим характером, відомого своєю зовнішньою скромністю» [4: 7] – 5 листопада 1689 року призначено «місіонарієм Мукачівської єпархії», а також, щоб він «з більшим авторитетом зміг виконувати свої обов'язки» – ще й «апостольським вікарієм і Шебастином єпископом для виконання обов'язків на території невірних» [4: 7], вперше було призначено «ще не висвяченого єпископом» [4: 112]. Висвяту і затвердження австрійського імператора Декамеліс отримав у 1690 році.

Відомо, що до прибуття в Мукачівський монастир Декамеліс вивчав у Римі теологію, «здійснював місіонерську роботу серед греків у Албанії, був генеральним прокурором ордену св. Василія Великого в Римі, писарем (скриптором) бібліотеки у Ватикані» [2]. Судячи з життєпису, Декамеліс був

освіченою людиною свого часу, його успішне місіонерство свідчить про відданість справі та неабиякі дипломатичні дані. Невипадково вибір кардинала, який опікувався східними територіями Австрійської імперії, упав саме на нього: період Декамеліса на Закарпатті – надзвичайно складні часи протистояння православ'я та уніатства, католицизму та протестантизму. Сюди додамо ще й незчислимі менші та більші локальні війни за майно між місцевою знаттю, війну з турками у Європі, нападсть виснажливих пошестей, зокрема чуму, голод тощо.

Коли Декамеліс у 1689 році прибув у Мукачево, він був вражений бідністю й безправ'ям монахів та священників грецького обряду, обмежених у правах та матеріально місцевою знаттю. Так, у Мукачівського монастиря було відібрано належні йому землі та виноградники, а священники вели такий самий спосіб життя, як і весь простий народ: відробляли панщину, носили селянський одяг. Перше, що Декамеліс зробив, це наведення порядку в єпархії, де на той час панувало політичне і духовне безладдя. За історичними джерелами, на Закарпатті було кілька єпископів, які, чи то мандруючи без резиденції (Йосиф Стойка), чи то вигнавши монахів з їх монастиря (Мефодій Раковецький), вели між собою політичну боротьбу, змагались не за постулати віри, а за збагачення своїх родин. Дезорієнтовані люди втрачали віру, а священники демонстрували часто розгульний і аморальний спосіб життя.

У сучасних історичних джерелах, що оповідають про ті часи, не відводиться належного місця постаті Декамеліса. Все, що виникло позитивного в краї на теренах духовного, освітнього, культурного розвитку, приписується іншим історичним постатям – Колоновичу, Леопольду I – тим, чий імена й підписи стоять першими в документах, що стосуються Закарпаття. Проте очевидним є той факт, що Декамелісу випадала роль ініціатора, організатора, носія ідей, глашатая інноваційних процесів. Ця постать була наділена неабиякою мудрістю і душевною силою, про що свідчать перші результати його діяльності. Так, Декамеліс добився звільнення православних священників з кріпацтва, навів лад з майном Мукачівського монастиря, повертаючи у його володіння цілі села (Бобовище, Лавки), права на володіння виноградниками та земельними наділами. Вів боротьбу з аморальною поведінкою священників, відлучаючи від сану двоєжонців, тих, що повторно взяли шлюб, умикали чужих жінок тощо. При де Камелісі регулярно здійснювався контроль церковного майна, атестується діяльність духовенства, збираються гонорари на користь єпархії.

Як відзначає автор «Історії карпатських русинів» М. Лучкай, «...де Камеліс всіма способами намагався підносити освіту і кваліфікацію священників» [4: 68]. Декамеліс взяв під свій особистий контроль діяльність Мукачівської монастирської школи, відкритої ще в 1655 році для підготовки священників і півчич [1: 10], добився, щоб при всіх церквах діяли початкові школи. Вчителям, які в той час виконували й функцію дяка, єпископ своїм розпорядженням надав обов'язкове право – володіння шмат-

ком землі і житлом, яке мала забезпечити вчителю община. Вчителів, разом зі священниками-уніатами, указом Декамеліса уперше звільнено від будь-яких видів кріпацтва. Тих із їх числа, що не відповідали належному освітньому рівню, єпископ полишав сану, що означало й відмову в привілеях. Так, в історичній праці М. Лучкай згадується про відлучення від парохії священника з Тибави, який виявив слабкі теологічні знання та знання загальноосвітнього рівня.

До вчителів, а водночас дяків, починаючи з часів де Камеліса, застосовувались перевірки, у межах яких здійснювався контроль учнівських знань, зокрема з катехизису, уміння молитись. З документів, які збереглися, відомо, що дітей навчали грамоти за старими рукописними книжками, які знаходились у церквах. У звіті комісії, яка перевіряла церковне майно, відчувається незадоволення тим, що при церквах дуже мало «нової» друкованої літератури: очевидно, «нова» література пов'язувалась з уніатством, впливом Ватикану, а «стара» – з православ'ям-«схизмою», що брало початок на той час у не існуючій уже Візантії і мало продовження у нелегальному впливі з України та Росії.

За дорученням єпископа Декамеліса регулярно здійснюються перевірки руських священників. Серед питань, які вивчалися, є й таке: «Чи є управитель школи і чи скеровуються юнаки, щоб знали напам'ять звичайні молитви...» [4: 77]. У звітах фігурують, зокрема, й такі записи: «Школи ніякої немає, немає і наставника. Селяни не навели жодної іншої причини цього – лише те, що ольшавський парох заборонив їм утримувати вчителя...»: «...немає ніяких церковних книг, а ті книги, що були, видані не друком, а написані рукою» [4:82], «Книг мало і спосіб їх виготовлення не друкарський, а написані вони дуже давно від руки» [4: 83].

Виходячи з освітніх потреб, Декамеліс взявся власноруч за створення книг. Про це писав Михайло Лучкай: «Коли єпископ Йосиф довідався про велику неосвіченість і малописьменність серед угорських священників через відсутність руських книг з моральної науки, від самого початку свого єпископського управління він усю свою увагу і свій труд звернув на те, щоб зміг поширити світло знання серед руського населення за допомогою книг, що вміщують справжню християнську науку, написаних зрозумілою народною руською мовою. Цим його хорошим намаганням більш за все сприяв естергомський архієпископ Леопольд, який допоміг придбати необхідний для цього руський шрифт» [4: 110-111]. Можна здогадуватись, чому Декамеліс вклав гроші у видавничу справу поза межами Закарпаття: політичні та соціальні проблеми в краї були надзвичайно гострими, запуск уніатами друкарні означав би можливість поширення й «схизматичної» літератури, за відсутності належного контролю, у цьому й була причина того, що «з кінця XVII ст. мукачівські греко-католицькі єпископи не раз домагались від уряду дозволу на відкриття власної друкарні, але на їхні прохання не зважали» [5: 23].

Відомо, що Декамеліс писав книжки по-латині, а перекладав їх доступною народіві церковнорусь-

кою мовою переписувач Іван Корницький. Зі щоденника Декамеліса відомо: «Писар Іоанн Корницький почав свою роботу 15 серпня 1691 року і одержав платню за перший рік» [4: 49]. Необхідно особливо відзначити той факт, що в своїх книгах де Камеліс надає важливого значення руській мові: отримавши освіту в Італії, цей діяч не міг не усвідомлювати значення рідної мови для народу.

Першою книжкою Декамеліса були «Притчі», видані 1692 року в Трnavі. Книжка, за визначенням М. Лучкая, «...хоч була невеликою, але ніхто не може заперечити, що вона принесла багато духовної користі і священикам, і руському народу» [4: 110–111].

Другою книжкою, виданою Декамелісом для потреб релігійної освіти, був «Катехизис» 1698 року, що побачив світ також у Трnavі. У 1699 році в трнавській типографії видано «Букварь языка славенска, писаній, чтенія оучитися хотящим полезное русовоженіе». «Катехизис» та «Буквар» Йосифа Декамеліса стали віховими для освіти Закарпаття: за цими книжками навчались грамоті понад 150 років у церковно-приходських школах, починаючи від кінця XVII ст. аж до Лучкаєвої «Граматики» (1830) та духовничівської «Книжиці читальної» (1849). Поряд з нелегально ввезеною з-за кордону літературою (відомі факти конфіскації такої літератури релігійного та навчального змісту в російських купців на кордоні з Польщею), «Катехизис» та «Буквар» Декамеліса були легальними, пропагованими через уніатських священиків книжками тогочасної початкової школи, виконували функцію головних навчальних засобів.

Видані книжки Декамеліс розповсюджував через парохів. Знаходимо у звіті про перевірку церков 1701 р. таке: «Одну книжку, яку послав поділити серед священиків нинішній пан мукачівський єпископ, і в цій книжці міститься наука віри, то цю книгу вищеназвані два парохи (репаський і ольшавський. – Авт.) не дали вельмишановному фольваркському священику, але три флорини від нього взяли і дали квитанцію» [4: 80].

Декамеліс піклувався про високий рівень освіти уніатських священиків. Саме Декамеліс на початку XVIII ст. дав наказ, щоб священики носили довгу рясу, акуратно одягались (за свідченням М. Лучкая, коли побачив, як вони сходяться в полотняній домотканій одежі і з торбинками з їжею на зібрання). «Від того часу почалася і культура зовнішнього вигляду руських священиків» [4: 115]. За наказом Декамеліса було виділено кошти на купівлю земельних ділянок для священиків і вчителів по всій єпархії. Лучкай наводить і таке. Католицький центр у Римі на користь єпископа Декамеліса перерахував грошову дотацію в сумі 26 тисяч флоринів «для навчання і виховання п'яти студентів із руської молоді в Трнавському університеті, а потім збільшеної для утримання 12 вихованців у семінарії святого Адальберта», виділено «кошти для постійного утримання трьох угроруських вихованців» [4: 115]. Із цієї семінарії, зазначає М. Лучкай, вийшло потім багато видатних як своєю чесністю, так і вченістю людей» [4: 115].

Про те, що єпископ Декамеліс був одержимий освітою та культурою краю, самовіддано й чесно піднімав їх рівень, свідчить і його заповіт. Перед смертю, тяжко хворіючи, він уклав його в Пряшеві, куди переніс єпископську резиденцію, залишивши збудовану в Мукачеві хату (там було надзвичайно неспокійно у зв'язку з постійними локальними війнами, повстанням селян під проводом М. Ракоці). У заповіті читаємо: «...тисячу форинтів надати монастирю Святого Миколая (у Мукачеві – авт.), але не для того, щоб за своїми забаганками їх витратити, а... видавати під проценти у позику надійним особам. Із процентів, що будуть надходити, утримувати одного уніатського учителя, який навчав би хлопців церковних обрядів, співів та мадярської і латинської мов... Якщо залишаться ще гроші, то купити книги... та розподілити різним церквам безкоштовно» [4: 107].

Єпископ Декамеліс помер у Пряшеві 22 серпня 1706 року, де й похований у крипті тоді міноритської церкви*.

Михайло Лучкай зазначав: «...єпископ Йосиф був дуже відомий як своєю винятковою чесністю, так і своєю великою вченістю, а також тілесною чистотою... не щадив своїх сил у справі відновлення підупалої церковної науки» [4:109]. Проте оцінки діяльності Декамеліса сьогодні неоднозначні.

Дехто з науковців намагається не бачити подвижницької ролі цього духовного діяча, приписуючи всі його діяння ролі Ватикану. Так, П. Р. Магочі вважає, що це просто «...підкарпатська греко-католицька церква внаслідок унії отримала величезні переваги. Наприклад, намагаючись прихилити найзатятіших православних священиків, імператор Леопольд I (1657–1705) 1692 року видав указ, яким наділив греко-католицьке духовництво всіма імунітетами і привілеями (включно правом брати з селян десятину), якими користувались римо-католицькі священики. Крім того, молодим греко-католицьким семінаристам надавалася стипендія з особного фонду, що був створений для них у керованих єзуїтами римо-католицьких семінаріях у Трnavі (після 1704 та Егері (після 1733)). (У примітках: Цей фонд звався фундацією Яни-Леопольда, оскільки гроші надали серемський єпископ Ф. Яни та імператор Леопольд I. Справжнім його засновником був діяч угорської контрреформації кардинал Коллонич, що сприяв посиленню молоді греко-католицької церкви). Десь під ту ж добу з'явилися перші друковані книги для підкарпатських русинів: «Катехизис для науки угро-руским людем» (1698), укладений єпископом Йосифом Декамелісом...» [5: 20].

* У деяких наукових довідниках, зокрема в «Краєзнавчому словнику русинів-українців», помилково стверджується, що Декамеліс «...трагічно гине від гніву селян». Очевидно, беруться до уваги фрески Пряшівського собору, де так гіперболізовано образно зображено Декамеліса як мученика за релігійні переконання. Проте факти історії, зокрема авторитетна «Історія карпатських русинів» М. Лучкая, переконують в тому, що єпископ Декамеліс мирно помер від хвороби в Пряшівському монастирі міноритів.

Проте зрозуміло, що носієм та рушієм усіх названих ідей мав бути той, хто знаходився на передньому краї протистояння двох течій у християнстві наприкінці XVII – на початку XVIII ст. на Закарпатті. І такою постаттю був, безперечно, по-європейськи освічений і висококультурний єпископ де Камеліс, який, опинившись у руській стихії, одразу відчув потребу в піднятті культурно-освітнього рівня священнослужителів та вчителів краю і наполегливо здійснював це, виходячи з доступних йому засобів.

Висновки та перспективи. Значення культурно-освітньої діяльності єпископа Мукачівської єпархії Йосифа Декамеліса виражається в тому, що він:

- продовжив розвиток освіти у краї шляхом масового відкриття церковно-приходських шкіл і укріплення ролі священнослужителя та вчителя, чим було закладено підвалини формування духовної інтелігенції;

- видав церковнослов'янською мовою «Катехизис» (1698) та «Буквар» (1699), розповсюдив їх як навчальну літературу для церковно-приходських шкіл серед уніатських священників Мукачівської єпархії;

- став ініціатором створення матеріальних умов для навчання в теологічних закладах Європи майбутніх священників з числа обдарованої руської молоді;

- всіляко підносив пріоритет освіти та морально-етичних християнських цінностей у житті особистості.

За часів Декамеліса в руські початкові школи нашого краю прийшла книжка рідною мовою, в чому особлива заслуга самого Й. Декамеліса.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гомоннай В. В., Росул В. В., Талапканич М. І. Школа та освіта Закарпаття: Монографія. – Ужгород, 1997.
2. Де Камеліс Йосиф // Поп Й. Енциклопедія Подкарпатської Русі. – Ужгород: В-во В. Падяка, 2001. – С.153.
3. Декамеліс Йосиф // Краєзнавчий словник русинів-українців: Пряшівщина. – Пряшів: Союз русинів-українців Словацької Республіки, 1999. – С.107.
4. Лучкай М. Історія карпатських русинів: У шести томах // Т. III. – Ужгород: Закарпаття, 2002.
5. Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород: Полічка «Карпатського краю», 1994.
6. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. – К.: Вікар, 2003. – С.69.
7. Химинець В. В., Стрічик П. П., Качур Б. М., Талапканич М. І. Освіта Закарпаття: Монографія. – Ужгород: Карпати, 2009.

УДК 37.091.64 (477.87)

ХОДАНИЧ П. М.,
кандидат педагогічних наук,
доцент ЗПППО,
м. Ужгород, Україна

МИХАЙЛО ЛУЧКАЙ І ПРОБЛЕМИ ПІДРУЧНИКА РІДНОЇ МОВИ У ШКІЛЬНИЦТВІ ЗАКАРПАТТЯ ПЕРШОЇ ПОЛ. ХІХ СТ.

Ходанич П. М. Михайло Лучкай і проблеми підручника рідної мови у шкільництві Закарпаття першої пол. ХІХ ст. У статті розглянуто проблеми формування навчальної літератури на теренах історичного Закарпаття першої половини ХІХ ст., розглядається вклад М. Лучкай у формування нової школи.

Ключові слова: М. Лучкай, підручник рідної мови, культурно-освітній простір, шкільництво Закарпаття.

Ходанич П. М. Михаил Лучкай и проблемы учебника родного языка в школе Закарпатья первой пол. ХІХ в. В статье рассмотрены проблемы формирования учебной литературы на территории исторического Закарпатья первой половины ХІХ в. Рассматривается вклад М. Лучкай в формирование новой школы.

Ключевые слова: М. Лучкай, учебник родного языка, культурно-образовательное пространство, школьное образование Закарпатья.

Hodanych P. M. Michael Luchkay and problems of school textbooks of native language in Transcarpathia of the first half of nineteenth century. The problems of formation of school literature on the territory of the historical Transcarpathia of the first half of XIX century. M. Luchkay's contribution to the formation of renewed school is depicted.

Keywords: M. Luchkay, native language textbook, cultural educational space, Transcarpathian school education.

© Ходанич П. М., 2015